

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на

Нина Ангелова Чавдарова,

редовен докторант към катедра „Реторика“, Философски факултет, СУ „Св. Климент
Охридски“

на тема:

***Реторика на съпротивата срещу джендър теорията в българския дебат по
Истанбулската конвенция***

от доц. д-р Герасим Иванов Петрински, СУ „Св. Климент Охридски“

Представяне на докторанта

Нина Чавдарова е зачислена като редовен докторант по 2.3.Философия/Реторика (История на реториката) със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ РД20-201/30.01.2018 г. с научен ръководител доц. д-р Герасим Петрински Темата на нейната дисертация е "Реторика на съпротивата срещу джендър теорията в българския дебат по Истанбулската конвенция".

През периода на обучението си докторантката е изпълнила всички свои задължения според приетия си индивидуален план и е набрала необходимия брой кредити. Тя отговаря на всички изисквания на ЗВО, ЗРАСРБ, техните подзаконовни актове, както и на Правилниците на СУ „Св. Климент Охридски“ за допускане до публична защита на гореказания дисертационен труд. Тя има пет публикувани научни статии в реферирани списания и сборници, които са в полето на изследването ѝ.

Дисертационният труд е преминал вътрешно обсъждане в катедра „Реторика“ на 27 януари 2022 г. и е допуснат до публична защита по единодушно решение на разширения катедрен съвет. На посоченото заседание бяха направени препоръки към докторантката, които тя е спазила в достатъчна степен в окончателния вариант на труда си.

Обща характеристика на дисертационния труд

Предоставеният за вътрешно обсъждане дисертационен труд се състои от общо **279 с.** От този обем авторският текст е **158 с.** На с. 159-176 е поместена библиография, състояща се от общо 223 заглавия на научни изследвания и източници (130 заглавия на кирилица, 43 на латиница и 53 „електронни ресурса“). Трябва да се отбележи, че библиографията, която

е използвала Чавдарова, е изключително изчерпателна, което буди възхищение. Трябва да се отбележи обаче, че от чисто формална гледна точка има някои недостатъци, които по никакъв начин не са в полза на докторантката. Тя е цитирала в групата „електронни ресурси“ множество научни статии, чието място нормално е при научните изследвания (доколкото едно изследване остава научно, независимо че е базирано онлайн).

Изследването е снабдено с общо четири приложения, от които едното (с. 180-226) съдържа стенографски протокол от обществена дискусия по Законопроекта за ратифициране на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, проведена в София на 23 януари 2018 г. в Аулата на СУ „Св. Климент Охридски“. Дискусията конституира и предмета на изследването на Чавдарова. Второто приложение (с. 228-259) включва преведения на български език текст на т.нар. „Истанбулска конвенция“ („Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие“), която съставлява обекта на изследване на докторантката. Приложения 3 и 4 (261-278) представят съответно анкетно проучване на тема „Реторика на съпротивата срещу джендър теорията в българския дебат относно Истанбулската конвенция“, проведено от Чавдарова сред 250 респонденти, и резултати от него. Както отбелязах и на вътрешното обсъждане на дисертацията, не смятам за напълно необходимо включването на прил. I, доколкото стенограмата от дискусията, проведена на 23 януари 2018 г., е достъпна на интернет страницата на българския Парламент и читателят може спокойно да се консултира с текста ѝ.

Авторският текст от представения труд е организиран в увод (с. 4-12), две глави (с. 12-156), и заключение (с. 156-159). В **увода** са формулирани коректно предмет, обект, цели и теза на изследването, които по мое мнение са представени ясно и достатъчно обосновано. Смятам, че темата е подходяща като обем и съдържание за разработване на дисертационен труд. На с. 7 Чавдарова формулира и своята **хипотеза**:

Истанбулската конвенция се възприема като средство за налагане на идеологически дискурс, основан на джендър теорията, и страхът от тази перспектива роди мощна реторическа съпротива срещу ратификацията на документа в България.

Тя е в хармония с решенията на Конституционния съд на Р. България, но трябва да бъде ефективно обоснована и на базата на аргументативно-логически анализ както на самия документ, така и на дискусията около него – именно на такъв анализ е посветен и самият дисертационен труд.

По отношение на темата на изследването трябва да отбележим и очевидната ѝ актуалност. Повече от една година българското общество беше подложено на различни видове разделения от въпроса за приемането или неприемането на т.нар. „Истанбулска конвенция“ (ИК). Тези разделения бяха изградени върху различни критерии и признаци – идеологически („чужди“ и „национално-патриотични“ идеали и идеологии), политически,

морални и философски. В някои моменти дискусията прерастваше в класическа разсейваща стратегия (форма на подмяна на тезиса), чиято цел беше отместване на общественото внимание от други важни социално-политически въпроси. Предпоставките на протагонистите и антагонистите включваха широка гама от научни области – от правото до биологията. В спора се включваха публични личности без достатъчна експертиза, но пък с обществено влияние. Тази специфична (реторическа) ситуация безспорно предполага сериозен аргументативен анализ и в този смисъл трудът на Чавдарова е необходим и полезен не само в тясно научен план, но и в общественото пространство.

Първата глава от изследването е посветена на развитието на разграничението между *gender* (социален пол) и *sex* (биологичен пол) в реторически план, като специално внимание е обърнато на еволюцията на джендър теорията. Като цяло историческият обзор е направен добре и са използвани не само вторични изследвания, но и самите текстове на философи и богослови от епохата на Августин Блажени (V в.) до съвременността. Леко смущаващо е причисляването на Якоб Шпренгер, който е автор на едно от най-мракобесните произведения в човешката история (*Maleus maleficarum*), към християнските богослови. Личи донякъде липсата на медицинския и псевдо-медицинския дискурс, доколкото още медици като Хипократ, Гален, Парацелз спомагат за създаването на стереотипната представа за непълноценността на жената, която влияе върху европейската мисловност чак до средата на XX в. и в някои отношения е видима и днес. Би било полезно също така да се обърне малко по-сериозно внимание на християнските схващания за дихотомията мъж-жена в православната, католическата и протестантската традиции. Такъв кратък обзор е изцяло релевантен към темата (не би фигурирал просто с цел по-голяма пълнота), доколкото конкретно в България спорът между привърженици и противници на Истанбулската конвенция придоби значителна религиозна окраска, а БПЦ взе отношение по въпроса. Аргументативен анализ на проблема без изследване на християнските му аспекти би бил недостатъчно ефективен. В допълнение, християнската култура също има понятие за небинарност, инкорпорирано в образа на ангела и приложено практически към прастарата фигура на евнуха¹. Някои от корените на идеята за андрогинността, която Чавдарова споменава (с. 16-17; 34-35), са явно християнски².

Към същата глава имам известни забележки и препоръки и в съдържателно отношение. Несъмнено под влияние на големия брой модерни автори, с които тя се е запознала в хода на изследването си (повечето от тях – до голяма степен радикални), докторантката не е успяла съвсем да представи може би най-продуктивния в научен план аспект на джендър теорията. Безспорно е, че джендър идентичността се изгражда социално – това съждение е дори тавтологично. Това обаче не означава по никакъв начин, че **gender и sex винаги са противопоставени**. Напротив. Физиологичният пол, както самата

¹ Вж. **Петрински**, Герасим. *Образът на демона във византийската житиепис (VI-X в.)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 187 сл.

² Вж. напр. **Hatzaki**, Myrto. *Beauty and the Male Body in Byzantium*. ISBN 978-0-230-00715-4.

Чавдарова отбелязва, представлява само база. Всяко общество изгражда социална надстройка (суперстрат) или „при-стройка“ (адстрат) върху или към тази база. Културното доизграждане на пола може по никакъв начин да не бъде радикално, а да представлява просто социален феномен, социална употреба на нещо, което ни е дадено физически. „Традиционните“ системи от мъжки и женски роли в едно общество са джендър, независимо от това, че при тях двата вида пол съвпадат. Именно в този смисъл можем ефективно да говорим за „джендър реторика“, която изучава не начините на говорене на и за сексуални малцинства, а иманентно присъщите на мъжа и жената начини за изразяване и изграждане на дискурс, обикновено в рамките на определена социална и културна/цивилизационна структура. Именно такъв е подходът например на Д. Александрова. В този смисъл не съм напълно съгласен с твърдението на докторантката, че *Джендър не е константа, а непрекъснато представяне и създаване на идентичност*. Едно общество може да изгради определени употреби на физическия пол (джендърни роли) и да не ги промени почти никак в продължение на десетилетия, столетия, дори хилядолетия. Социалният пол не се появява единствено там, където е противопоставен на физиологичния, нито само там, където се извършва революция срещу традиционните роли на двата пола – в него се включват и тези традиционни роли. Противното би било подобно на твърдението, че преди буржазно-демократичните революции от края на XVIII и от XIX в. и изграждането на либералните национални републики няма държави, защото абсолютистките монархии и империите не са пълноценни държави. Джендър теорията до голяма степен е „окупирана“ от радикалния феминизъм и от сексуалните малцинства, което я прави да изглежда едностранчива и я дискредитира в очите широката общественост. Относно женския социален пол бих препоръчал книгата на Д. Морис *The Naked Woman*, в която авторът представя интересен антропологичен подход към „доизграждането“ на женското тяло. На друго място Чавдарова, следвайки определението на Е. Иванова, наистина споменава правилно, че „в тесен смисъл джендър в реториката се разбира като комплекс от социални, психически и културни характеристики на половете, които предпоставят мисленето и поведението на мъжете и жените“ (с. 61), но този аспект се нуждае от по-детайлно представяне.

На с. 29-40 докторантката е направила сравнително подробен за мащабите на работата обзор на критиката срещу джендър теорията, поставена в контекста на различни идеологии. Смятам този подход за обоснован, а представянето – за достатъчно задълбочено. В същата част от работата си докторантката прави обзор на критиките на различни модерни философи с консервативни убеждения срещу джендър теорията и опасностите от нея – например М. Онфре, Е. Марти, К. Дъмит. Използвани са както научни изследвания на тези автори, така техните представяния в медиите. Този подход придава многопластовост на дисертацията и заслужава висока оценка.

Последната част от гл. I (с. 40-62) е посветена на реториката, като е включена отделна подтема „джендър реторика“. Краткото представяне на реторическата наука и реторическите методологии е фокусирано предимно върху български автори, но са

споменати и представителите на някои от основните школи (например прагматодialeктиката). Чавдарова е поставила своето представяне в контекста на класическата дихотомия диалог-монолог и е направила обзор на някои типове аргументи. В контекста на нейната тема, която се отнася по същество до спора между поддръжници и опоненти на един документ, такъв подход като цяло е обоснован. Акцентът върху прагматодialeктиката обаче създава един методологически проблем. Автори като Франс Емерен и Роб Гроотендорст поставят една нетипична за реториката цел – откриването на *истината* като абсолютно понятие. Реторическият дискурс, както подчертава още Аристотел, е насочен не към намирането на обективна, общочовешка истина, а към спечелването на *мнението* на конкретна аудитория, което има относителен характер. В този смисъл, може би щеше да бъде по-продуктивно, ако докторантката беше открила по-явно идеята за относителността на пола (неговата социална обусловеност) като елемент от традиционната за реториката обща „теория на релативността“ на човешкия свят, чието важно проявление е именно терминът „аргумент“, отделен от логическото доказателство. Накрая, похвала заслужава анализът на изследванията на автори като Дж. Бътлър, които работят именно в областта на реторическата наука. По отношение на джендър реториката, докторантката се е справила с представянето на някои от основните характеристики (силната обвързаност на изследванията с феминизма от една страна, и от друга – традиционното възприемане на това научно поле като изучаващо пола като фактор в дискурса). Темата обаче е сравнително фрагментарно развита и се нуждае от по-детайлно представяне. Джендър реториката не е просто „всяка реторика, в която се изграждат и дефинират социалните измерения на пола, без значение дали те са основен предмет и цел на реторическата комуникация или са страничен ефект от нея“ (с. 61). Тя е преди всичко **подход** към изучаването на дискурса, който се заключава в представянето на (социалния) пол като фактор във **всяка** комуникативна ситуация, доколкото ораторът винаги има някаква форма на социален пол.

Втората глава от изследването (с. 63-115) е посветена на българския дебат за Истанбулската конвенция. Тя започва съвсем логично с актуалността на проблема, като специално място е отделено на критиките към България от страна на западноевропейските и северноамериканските либерални елити. По-нататък са представени задълбочено предпоставките за настроенията против Истанбулската конвенция (както и против джендър идеологията като цяло) в България и в останалата част на света (най-вече в Източна Европа). Направен е преглед на анти-джендър движенията и групите в нашата страна, както и анализ на тяхната дейност и компетенции. Съгласен съм с извода, че „гражданската съпротива срещу Истанбулската конвенция е съпротива на родители, родителски организации и обществени групи, които протестираат срещу джендър идеологията“ (с. 74). Анализът на политическия език (с. 76-94), свързан с джендър и анти-джендър идеологията, е задълбочен и ясно построен основно около разграничението „политика – политики“. Добре открити са и характеристиките на термина „еврореторика“, което в българското обществено пространство често се заменя с поантието „брюкселски Новговор“. Тук обаче

има една забележка. На с. 76-78 е представен кратък анализ на българския преход от социализъм към демокрация. Дисертацията няма изцяло политологична, а реторическа насоченост, и от тази гледна точка подобен анализ изглежда не съвсем на място. Текстът на моменти звучи прекалено политизирано, макар лично аз да съм съгласен с повечето от направените формулировки.

Третата глава (с. 115-136) е посветена на реторически анализ на самата Истанбулска конвенция. В първата ѝ подточка (с. 115-126) е направено представяне на отделните компоненти на документа, като всеки от тях е подложен на „структурно-композиционен анализ“. Терминът, който употребява Чавдарова, не е изцяло коректен, тъй като реално направеният от нея анализ е аргументативен. След кратко резюме на всяка от частите на конвенцията са открити някои от убеждаващите стратегии и конкретни средства, отразени в нея. Не е ясно обаче, какво докторантката влага в термина „съчинителна аргументация“ (с. 125 и 126), доколкото той не е стандартен и не е обяснен в гл. I от изследването. Мога само да предположа, че става дума за Перелмановата аргументация чрез асоциация (свързване), но няма как да бъда сигурен в това. Като цяло от обаче намирам аргументативния анализ за достатъчно добър за целите на изследването. Втората подточка от главата (с. 126-136) продължава анализа на убеждаващите средства, употребени в конвенцията, като е направен опит за очертаване на общата философия на документа. Обърнато е внимание на лингвистичните особености и проблеми, свързани с превода на определени понятия в текста от английски на български език, както и на тяхното въздействие върху българската аудитория (например терминът *gender*, който няма пряко съответствие на български и поражда често както недоумение, така и страх). По същество Истанбулската конвенция наистина беше комуникирана по объркващ за нашето общество начин и беше сериозно изкривена през призмата на културната, политическата и религиозната идентичност. Това е ефективно отчетено от Чавдарова. В края на главата конвенцията се разглежда като форма на „институционална реторика“ (131-135). Тази част служи като своего рода заключение към направения преди това анализ. Приемам изводите, представени на с. 133-135.

Анкетното проучване (с. 110-130) е компетентно направено, характеризира се с ясна методология и допълва ефективно теоретичната част. Нямам забележки по него.

Заключението (с. 156-159) е достатъчно подробно и отразява пълноценно получените резултати.

След горните бележки върху дисертационния труд по същество, трябва да се отбележат като цяло добрите езикови и стилистични качества на текста. Макар и рядко, се наблюдават някои недоглеждания в граматическата му структура, пунктуацията и

лексикалните средства³, както и някои употребени неправилно термини⁴. Макар и много малки, тези недостатъци затрудняват четенето на текста и работата с него и го правят неясен на моменти. Препоръчвам при евентуално издаване на дисертационния труд те да бъдат изчистени.

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертационния труд и е достатъчен по обем.

По мое мнение, въпреки направените към дисертацията малки забележки, изследването е достатъчно издържано от научна гледна точка. Основната теза, обектът, задачите и предметът на труда са формулирани и обосновани по подробен и пълноценен начин. Докторантката демонстрира умение за съставяне на научен текст, информираност и критическо мислене. Темата се отличава с изключителна актуалност за българското общество и нейното изследване от реторическа гледна точка несъмнено е от изключителна полза. Библиографията е обемна и напълно отговаря на съдържанието. В заключение на горното, без колебание препоръчвам на уважаемото научно жури **да присъди** на докторантката Нина Ангелова Чавдарова ОНС „доктор“ по 2.3. Философия/Реторика за нейния научен труд на тема „Реторика на съпротивата срещу джендър теорията в българския дебат по Истанбулската конвенция“ и ще гласувам „За“ това решение.

София,

05.VI.2022

/доц. д-р Герасим Петрински/

³ Например на с. 14: *се обучават да бъдете* (подчертаването – мое, Г.П.); с. 17: *постолирана* (подчертаването – мое, Г.П.).

⁴ Така например, терминът *номинатив* е само граматически и обозначава именителния падеж. Той не може да се използва като синоним на „название“, както това е направено на с. 30 от изследването. По този начин се създава неяснота в текста и читателят остава с впечатлението, например, че „идеалите“ винаги са вършител на действието, при това колективен (!).